De Camino verandert…

Essay over actuele ontwikkelingen van een populaire pelgrimsroute

Paul Post

Camino Cahier 11

© Camino Academie 2026

Inleiding

Opstap: verandering

Dat de camino verandert horen we in verschillende bewoordingen van mensen die recent op pelgrimspad waren. Dat is op zich geen schokkend nieuws. Zoals alle rituelen verandert ook pelgrimeren voortdurend. En zeker de camino kent een lange geschiedenis van dynamiek. Steeds zijn er vanaf het begin fasen van bloei en verval, populariteit en vergetelheid. Een bijzondere verandering was na de herontdekking en 'reanimatie' de 'afslag' die de camino na ca. 1990 nam als langeafstandsloop/fietsroute.

De constatering dat de camino verandert is dus op zich niet vreemd. Toch klinkt er in die vaststelling momenteel vaak meer door dan een verwijzing naar een onontkoombaar cultureel proces. Er valt ook een zeker heimwee naar continuïteit in te proeven. Naar Jacobus als centrale heilige, naar Santiago de Compostela als lonkend doel, en naar 'oude, traditionele', 'historische' routes. Maar naast een zeker onbehagen die verandering vaak oproepen is er bij die vaststelling van een veranderende camino nu ook meer in het spel.

Veranderingen worden dikwijls in één adem genoemd met kwalificaties als bedreiging, aantasting en vooral verlies. Die ervaring van verlies van iets dat waardevol is ziet de socioloog Reckwitz als een kernelement van moderniteit. Dat aspect van teloorgang hoor je bij pelgrims onderweg en bij thuiskomst, en bij allerlei instanties die als *stakeholder* betrokken zijn bij de camino. In beleidsdocumenten van allerlei Compostela-gremia, kerkelijke instanties en erfgoedorganisaties (vgl. Consejo Jacobeo, Unesco) worden zorgen uitgesproken over de huidige situatie en de toekomst, vooral vanwege de enorme groei van het aantal pelgrims. Zoals nog ter sprake zal komen is die zorg vaak ambivalent. Zo wordt opgeroepen het erfgoed van de camino te bewaren, waar mogelijk te herstellen, de toestroom te reguleren, maar ook het caminotoerisme te promoten.

Inzet

Dit essay wil vanuit de Camino Academie (CA) een inhoudelijke bijdrage leveren aan gesprek en inzicht met betrekking tot actuele ontwikkelingen rond de Camino de Santiago. Het is geen uitgewerkt beleidsdocument, maar geeft hopelijk wel steeds een doorkijk naar (beleids)keuzes die op tafel (kunnen) komen waarbij ik met name denk aan de gelederen van het Nederlands Genootschap van Sint Jacob (NGSJ).

Heel bewust is dit essay breed ingestoken. Het gaat er in algemene zin om een beeld te schetsen van het brede milieu waarin de huidige camino zich manifesteert. En dat zo veel als mogelijk gebaseerd op *state of the art* inzichten en niet op basis van intuïties en allerlei in omloop geraakte (voor)oordelen over de 'authentieke' camino.

Opzet

Het essay is opgezet als een drieluik. Eerst gaat het over het brede algemene milieu (I). Vervolgens over concrete veranderingen van de actuele camino (II). Een derde luik biedt een kritische balans en perspectief dat ook weer breed wordt afgesloten vanuit de zojuist aangehaalde kritische contextanalyse rond verlies door Andreas Reckwitz (III).

I. Het milieu

Veel boerderijen en plassen in het Nederlandse polderland dragen de naam 'De Wijde Blik'. Voor een goed zicht op de actuele positie van de camino is het van belang te beginnen met zo'n wijde blik, een visie op het brede milieu van ontwikkelingen op het terrein van reizen, toerisme, vrije tijd, *leisure culture*, landschap, erfgoed, wandel/loop/*hike* cultuur, neurologisch-fysiologische dimensies, digitalisering, *gender*, media etc.

Drie specifieke context-domeinen springen er voor de camino vervolgens uit: ritueel, religie en pelgrimeren.

Ritueel

Pelgrimeren, en de camino als exponent daarvan, is een rituele act en is als zodanig onderdeel van de ontwikkelingen die rituelen in onze laatmoderne cultuur meemaken. Rituelen zijn symboolhandelingen waarmee mensen hun ideeën, idealen en identiteiten, hun dromen, hoop en wanhoop, hun zoeken naar heil en heling tot expressie brengen. De dynamiek van de camino heeft direct te maken met trends in ritueel.

• Een duidelijke trend is de dominantie van *basaal-sacrale symboliek*. Mensen delen nauwelijks nog een gemeenschappelijk ritueel repertoire. Daarom worden onze rituelen gedragen door een algemene, open symboliek, vaak ontleend aan de natuur: bomen, zon, licht, bloemen, steen.

Dit is op de camino herkenbaar. Jacobus speelt niet echt een rituele en symbolische hoofdrol, wel de Weg, natuur, lichaam.

• Ook zijn rituelen momenteel ambivalent in de zin dat ze graag worden ingezet als *therapie*, lichamelijk en geestelijk gericht, maar tegelijk worden ze gekoesterd als een oase waar *belangeloosheid* en onbaatzuchtigheid domineren. Nutteloos, maar niet zinloos!

De spanning tussen de camino als open ruimte en therapeutische, instrumentele en doelgerichte onderneming komt nog ter sprake.

• Verder zien we tegelijkertijd hoe rituele repertoires meer en meer worden voorzien van *uitleg*, toelichting, duiding. Het lijkt wel of we bang zijn dat riten en symbolen zonder catechese niet begrepen worden. Die uitleg dringt zelfs door tot in het rituele handelen zelf.

Ook dat zien we terug bij de camino: er is een vloed aan informatie, vooraf en tijdens de route als een soort traject van pelgrimagecatechese (bedenk dat rituele catechese oorspronkelijk altijd achteraf plaatsvond, vgl. mystagogie). Compostelagenootschappen lijken wel moderne zondagsscholen in dat opzicht. Maar een ritueel moet je niet uitleggen, hoeft nooit ten volle begrepen te worden, je moet een ritueel vooral doen en je laten verrassen. Of in de treffende woorden van Wouter van Beek: “In een functioneel ritueel is catechese overbodig, voor een onbegrijpelijk ritueel komt catechese te laat.”

• Voorts is er de trend van ‘*’historisering’* en ‘*musealisering’* bij rituele repertoires zoals processies, bedevaarten en pelgrimages. Ze worden gekoesterd als erfgoed, als cultuur-historisch ‘monument’. Dat gaat vaak gepaard met een proces van contextwisseling: gevierd ritueel wordt folklore, en dan museum, om te eindigen als decoratie en deel van commercie. Denk hier aan een devotiebeeld, eerst vereerd in kerk en kapel, dan deel van een folkloristische dorpsprocessie, dan in een museumcollectie in een vitrine en tenslotte geliefd object in antiekhandel of decoratief in de huiskamer.

Bij de camino zien we dat proces wel de extreme vorm aannemen van een verkleedpartij, een *re-enactment* onder het mom van *living history*: pelgrims in middeleeuwse kledij naspelend wat er niet meer is (en misschien nooit was). Zie in dit verband ook hoe de camino een geliefd decor wordt voor thrillers en romans.

Religie en pelgrimeren

Twee andere centrale domeinen van actuele context betreffen die van religie (en niet enkel opgevat in institutionele, kerkelijke vormen) en pelgrimeren. Dit is niet de plaats voor een excursus van religie-omschrijvingen of van ontwikkelingen die momenteel in omloop zijn inzake religieuze dynamiek in onze cultuur. Wel zij opgemerkt dat schermen met ‘secularisatie’ of met compensatiethesen (kerken lopen leeg, pelgrimsroutes lopen vol) hier niet langer voldoen.

De sterk wisselende positie raakt ook de camino via het profiel van pelgrims uit wisselende Europese landen die de wegen naar

Santiago bevolken, maar ook de setting van de landen waar doorheen die routes lopen. Het gaat dan om de positie die institutionele religie (rk, reformatorisch) in onderscheiden landen heeft en hoe er aangekeken wordt tegen de camino en pelgrimeren. In veel landen die sterk doortrokken waren door een reformatorische argwaan ten opzichte van riten als pelgrimeren en heiligencultus is die schroom voorbij en staat pelgrimeren volop in belangstelling (vgl. UK, Scandinavië, delen Duitsland). In andere landen is pelgrimeren een vanzelfsprekend deel van de cultuur (gebleven) (vgl. zuidelijke landen).

Interessant is hier het verschil tussen Nederland en Vlaanderen: in Nederland zijn zeker voor jonge generaties pelgrimage en bedevaart een nieuw interessant fenomeen, elke ballast vanwege een bepaald kerkelijk verleden is afwezig. Zie de ware explosie aan nieuwe paden die zich graag tooien met het predicaat 'pelgrimspad'. Heel anders ligt dat in Vlaanderen waar pelgrimage nog direct wordt gelinkt aan de Rooms-Katholieke Kerk met alle connotaties (seksueel misbruik!) van dien. Daar wordt heel wat gestapt, maar weinig op nieuwe pelgrimspaden.

Vermelding verdient hier nog de kerkelijk-pastorale inzet van pelgrimeren en de camino door kerken. Pelgrimeren wordt op tal van plekken in Europa als missionair-evangeliserend project aangegrepen.

Ook andere niet-christelijke religies krijgen meer en meer aandacht. De islam heeft een grote traditie op het gebied van pelgrimeren (hadj, Sufi Trail) evenals Aziatische religies (Shikoku in Japan).

Daarmee zijn we bij ontwikkelingen op het gebied van pelgrimage en bedevaart. Overigens is een onderscheid tussen bedevaart en pelgrimage inmiddels (weer) zeer relatief. Brede ontwikkelingen op gebied van pelgrimage raken direct ook de camino als een dominante vorm daarvan, maar interessant is ook het omgekeerde. Veel dynamiek op terrein van pelgrimeren en bedevaart is verbonden met de doorwerking en uitstraling van de camino.

Voor de bredere context van pelgrimagedynamiek kan worden volstaan met te wijzen op de vele internationale pelgrimagestudies. Op de website van de CA zijn de voornaamste platforms voor pelgrimagestudie te vinden. Van belang zijn hier een hele reeks multidisciplinaire thematische insteken zoals therapie, *gender*, avontuur, *story telling*, economie, religieuze en culturele diversiteit, reizen en toerisme.

II. De camino verandert

Schets van de opleving van de camino

Alvorens een reeks actuele ontwikkelingen te schetsen past een blik op wat er aan die huidige situatie voorafging. De heropleving van de camino wordt vaak te eenvoudig voorgesteld als zou de pelgrimage naar Santiago na de bloeiperiode in de middeleeuwen in verval geraakt zijn om vervolgens in de jaren negentig van de vorige eeuw plots weer een nieuwe bloeiperiode te krijgen. In deze wat simpele voorstelling wordt voorbijgegaan aan de voor velen onbekende fase tussen de authentiek verklaring van de Kerk einde 19e eeuw (om precies te zijn in 1884) van de (her)ontdekking van de resten van Jacobus en de genoemde enorme toestroom van internationale wandelaars vanaf vooral de negentiger jaren van de vorige eeuw.

• Een centrale factor in die reanimatiegeschiedenis is allereerst *cultuur-historische interesse*, studie naar het middeleeuwse verleden van de camino.

• Maar die historische interesse ging al snel hand in hand met andere belangen waarvan zich de *politiek* als eerste aandient. Franco (1892-1975) eigende zich de geschiedenis van Jacobus en de camino toe. In de propaganda vestigde zich in Spanje het beeld van Franco als de hoeder en redder van Spanje parallel aan de heilige Jacobus te paard als *matamoros* (morendoder) in de middeleeuwen. Het duurde tot ver na zijn dood in 1975

dat zich in Spanje een nieuw beeld van Jacobus vestigde, die van Jacobus als pelgrim. Toen pas werd de camino gedepolitiseerd en ook geseculariseerd. Hoewel er signalen zijn dat beide eigenlijk nooit ten volle zijn voltooid.

• De Kerk is opmerkelijk genoeg niet echt een grote speler in het reanimatieproces van de camino. Groter is de interesse van nationale en regionale overheden met het oog op *economie en toerisme*. Tussen 1950 en 1970 bezochten Spanjaarden massaal per auto als ééndaagse trip Santiago en volgden de wegwijzers langs snelweg 120.

• In Spanje werd de camino pas eind jaren tachtig op grote schaal gelopen. Nederlanders en Fransen waren toen al flink aan de wandel. Die 'afslag' van de camino als langeafstandslooproute kwam betrekkelijk onverwacht. Het profiel van de camino als een cultureel-historisch project met aanvankelijk politieke en later vooral toeristisch/economische en ook wel kerkelijke belangen, veranderde nu. Het werd volledig internationaal en de enorme toestroom op de wegen naar Santiago dwong tot een zoeken naar een passend compromis tussen pelgrimeren en toerisme. Naast dat vrij plotse langeafstandswandelprofiel kregen Santiago en de camino in de jaren negentig een enorme impuls door het Heilig Jaar 1993.

De moderne pelgrim

Die nieuwe 'afslag' brengt een nieuw soort pelgrim op de route die wel 'de moderne pelgrim' wordt genoemd. Inmiddels kan het profiel van die moderne pelgrim worden geschetst.

Maar alvorens de contouren daarvan te schetsen past een notitie over een idee dat vaak impliciet maar ook wel expliciet een rol speelt, namelijk dat er een soort 'essentie' of kern van pelgrimage en ook van een pelgrim wordt verondersteld of dat men daar naarstig naar op zoek is. Dat raakt natuurlijk de kwestie van de omschrijving van wat een pelgrimage en pelgrim is. Wetenschappers hebben behoefte aan een werkomschrijving, maar in de context van dit essay wil ik vooral benadrukken dat pelgrimage zoals elk ritueel nooit gevangen kan worden in conceptuele kaders: er is altijd verrassing en contingentie. Altijd zijn er nieuwe toe-eigeningen en invullingen.

Hoogstens kan men spreken van pelgrimage als een ritueel komen en gaan naar/van een heilige plaats. Maar dan nog zit je met open vragen (Wat is ritueel komen en gaan? Wat is heilig? Wat is precies een plaats?). Hoewel vaak allerlei profiel bepalende kernwaarden rond pelgrimeren worden geponeerd, blijf ik er liever toch verre van. Pelgrimeren is in wezen wat pelgrims als zodanig benoemen, ervaren. Ik kies hiermee voor een principieel inductieve benadering. Een deductief standpunt dat een bepaalde kern veronderstelt gaat al snel fungeren als een soort norm waaraan pelgrimspraktijken worden getoetst. Vandaaruit komt men dan uit bij het benoemen van een 'authentieke' pelgrimage/camino en een 'echte' pelgrim.

Ik noem enkele van die wel genoemde kernaspecten van pelgrimeren.

Vaak zie je dat religie als zo'n kern van pelgrimage wordt gezien. Zoals er geen whisky is zonder alcohol, is er geen pelgrimage zonder religie. Maar inmiddels is er volop whisky zonder alcohol…

Ook worden sacrale weg en/of plaats/doel opgevoerd als onvervreemdbare kern, of ook wel tegen elkaar uitgespeeld.

Of nog vaker worden er typologische tegenstellingen ingezet zoals die van Pelgrim die zich onderscheidt van de Toerist. Maar onderzoek laat zien dat er bij die beide 'typen' eerder sprake is van convergentie dan van divergentie, dat er eerder overeenkomst is dan verschil.

Vanuit de veronderstelling van zo'n substantiële kern van pelgrimage worden vervolgens ook allerlei *markers* voor de genoemde toetsing ingezet. Daarop kom ik onder nog terug, omdat we zien dat beleidsmakers rond de camino die graag inzetten.

Geen vastomlijnde 'wezenskenmerken' van pelgrimage en pelgrim dus, geen zoektocht naar authenticiteit en 'echte' pelgrims, wel

oog voor voortdurende bewegingen, veranderingen die steeds onverwacht en onvoorspelbaar zijn.

Waar we wel iets over kunnen zeggen is het profiel van de huidige caminoganger en in dat spoor de wandelaars op de vele nieuwe plegrimspaden.

Kort gesteld wordt de camino beleefd als een open ruimte die de pelgrim gaandeweg op eigen rituele wijze kan invullen. In algemene zin gaat het voor de caminopelgrim daarbij om de diffuse ervaring van een andere wereld die tegemoetkomt aan wat men mist: een periode vrij zijn van het dagdagelijkse patroon, tijdelijk vertoeven in een andere wereld, behoefte aan affectie, aan echte ontmoetingen, aan spiritueel zinvol leven, aan bevlogenheid en idealen, aan contact met je eigen lichaam en met natuur en landschap. De moderne pelgrim is op zoek naar verandering, naar een ander leven, naar anders omgaan met je lijf en leden, met de natuur, met de ander.

Die ervaring van een open ruimte en een andere wereld kent als belangrijke elementen:
• *wandelen en lopen* als sportieve bezigheid en geliefde vrijetijdsbesteding;

• verbinding met het historische verschijnsel pelgrimeren, letterlijk stappen in de spoor van een oude traditie, interesse in *cultuur, monumenten en geschiedenis* (‘routes with roots’);

• *spiritualiteit/’zinzoeken’*, stil staan bij zin leven, introspectie, zoektocht, ontmoetingen met anderen, zelfonderzoek, jezelf vinden, loslaten;

• *natuur en landschap*, echt ‘buiten’ zijn, trage wegen zonder asfalt, landschap ervaren.

Actuele ontwikkelingen

En zo belanden we bij de actuele situatie van de camino en de veranderingen die we momenteel kunnen signaleren en evalueren.

Voorafgaand aan een schets van belangrijke veranderingen een paar opmerkingen:

• Het is altijd moeilijk ontwikkelingen te zien als je er dicht op zit; dat geldt ook hier, we zitten er middenin, er is nauwelijks afstand. Dat maakt veel observaties relatief.

• Het gaat om een samenspel van de verandering van de weg met alles erop en eraan, én veranderingen van de pelgrims. Veranderingen in de context, van de omstandigheden noemden we al in I en hernemen we straks in de balans en perspectief in III.

• En het is moeilijk een strikt onderscheid te maken tussen bepaalde ontwikkelingen en reacties op die ontwikkelingen. Die lopen vaak in elkaar over.

Dit in beschouwing nemend kunnen nu de volgende belangrijke veranderingen met betrekking tot de Camino de Santiago worden gesignaleerd:

a. Toegenomen aantallen

Het meest in het oog springen natuurlijk de sterk toegenomen aantallen lopers/fietsers. Inmiddels staat de officiële teller van degenen die hun *compostela* ophaalden in Santiago op iets meer dan 530.000. Er wordt terecht op gewezen dat het feitelijke aantal op de diverse caminoroutes vele malen groter is, schattingen lopen tussen 700.000 en 900.000. De gevolgen daarvan zijn op allerlei gebieden groot. Zoals er op vele plaatsen sprake is van ‘over-toerisme’ met alle protesten en maatregelen van dien, zou je ook van ‘over-pelgrimage’ op de camino kunnen spreken. Bewoners gingen al de straat op in Santiago ‘om hun stad terug te eisen van pelgrims en toeristen’.

Wel past ook nuancering. Veel bedevaartoorden, steeds vaker graag aangeduid als pelgrimsoorden met ook accent op routes ernaar toe en ervan af, trekken vele malen meer mensen. Scherpenheuvel zit jaarlijks op ca. 800.000, bij plaatsen als Rome, Assisi, Fátima, Lourdes, Czestochowa, Medjugorje gaat het om miljoenen pelgrims. En ja, natuurlijk is dat een andere vorm met volledige concentratie op de plaats en een specifieke infrastructuur, maar bedenk toch ook dat de camino als route

bestaat bij de gratie van het zijn van een *serial site*, een plaats gevormd door een reeks van locaties, route en plaats ineen.

Ook moeten we erkennen dat het aandeel Nederlanders op de caminoroutes relatief gezien beperkt is, namelijk 6744 of 1.28% (stand 2025).

b. Diversiteit

Er is inmiddels sprake van een grote diversiteit op de camino. Dat geldt voor de pelgrims. Mannen en vrouwen, diverse leeftijden, een waaier aan nationaliteiten (hoewel Spanje 43% blijft uitmaken) die een grote culturele diversiteit meebrengt. Ook de vorm, de wijze van pelgrimeren is divers. Er is de fulltime pelgrim die de route (zelden vanuit huis) aan één stuk loopt; de parttime pelgrim die soms 'pelgrim' is en soms meer 'toerist' en delen overslaat, steden bezoekt, in hotels verblijft, en dan weer aanhaakt als 'pelgrim'; de etappe-pelgrim die jaar na jaar een etappe loopt en zo de route aaneenrijgt; en de seriële pelgrim die steeds weer terugkeert, en vaak nieuwe caminoroutes neemt.

Behalve bij pelgrims is er ook diversiteit bij de routes. Door de enorme druk op de Camino Francés zijn andere routes in het vizier gekomen.

c. Ontwikkeling (infra)structuren

Groot zijn de veranderingen op het gebied van de structuren rond de camino. Sommigen spreken van een ware camino-industrie. In eerste instantie gaat het om de infrastructuur. Denk aan bereikbaarheid en vervoer, aan wegen, routemarkering, hotels, restaurants, winkels, taxivervoer, openbaar vervoer. Maar het gaat veel verder. Denk dan aan reisbureaus, groot en klein, politie, medische zorg. En er is een heel netwerk van organisaties en instanties die zich met de camino inlaten. Lokaal, regionaal, nationaal, Europees, mondiaal. Dat gaat om politiek, cultuur, religie, economie. Er zijn de compostelagenootschappen met elk eigen accenten en profielen, er zijn daarboven weer overkoepelingen en samenwerkingsverbanden. Er zijn allerlei cultuur- en erfgoedgremia die zich met de camino bemoeien, instanties rond natuur en milieu. De EU en de Unesco zijn spelers. En met name in Frankrijk en Spanje hebben kerken, kapellen en kloosters hun rol in dit geheel. Een spin in dat web is de centrale (kerkelijke) post in Santiago, 'de Kathedraal'. De stem van de *oficina del peregrino* is nog altijd een factor van groot belang.

Een belangrijk aspect hierbij is wat '*ownership'* wordt genoemd. Van wie is eigenlijk de camino? Al die structuren vertegenwoordigen weer *stakeholders* met eigen belangen. Dat geeft steeds vaker spanningen. Veel pelgrims gedragen zich alsof de route er exclusief voor hen is. Maar de wegen, de dorpen en steden zijn er ook of misschien wel primair voor de bewoners. Die vraag naar eigenaarschap wordt steeds urgenter. Wie is er voor wat verantwoordelijk? Wie heeft het onderweg voor het zeggen? En welke vormen van eigenaarschap zijn er en hoe verhouden zich tot elkaar (vgl. economisch, juridisch, religieus, symbolisch eigenaarschap)? En voor welk profiel van de camino wordt door welke organisatie opgekomen? En ook hier geldt vaak: *'follow the money'*. Welke economische belangen zijn er steeds in het spel?

Dat er rond de camino meerdere *stakeholders* zijn is natuurlijk niet nieuw, maar in het kader van de groei van de camino en de context van onze complexe netwerkmaatschappij is de rol van belanghebbende partijen groter dan ooit.

d. Digitalisering

Hier kunnen we kort zijn. Digitalisering en dan vooral in de vorm van het gebruik van mobieltjes heeft de camino op tal van manieren veranderd. Denk aan het bepalen en het volgen van de route (gps), aan het maken van reserveringen, aan contact met thuis en ook pelgrims onderling onderweg, aan informatievoorziening, noodoproepen en het maken van verslagen. Een hele reeks apps staat de moderne pelgrim ter beschikking. Voortdurend online kunnen zijn is ook

een vast onderdeel van pelgrimagekritiek geworden. Past dat online zijn wel bij pelgrimage, zou de camino niet een *digital free zone* moeten zijn?

e. Andere doelen, ander profiel

Misschien minder in het oog springend zijn fundamentele veranderingen in het doel van de camino, in formele zin en in de zin van doelstelling.

Het graf van Jacobus in Santiago is voor velen lang niet altijd meer het fysieke doel van de tocht. Soms loopt men zelfs om Santiago heen naar Finisterre als een doel dat meer past als eindpunt met eigen rituelen. Naast dat locatieve doel zien we veranderingen qua motivatie. Dat kan een brede waaier omvatten: enerzijds een zoektocht naar innerlijke transformatie, heil en heling, en anderzijds het lopen met een missie. Overigens sluit met dat opkomende lopen voor een goed doel de moderne pelgrim hier misschien wel het meest direct aan op de middeleeuwse pelgrim die met zijn reis een specifiek doel had. De weg was een smeektocht om goddelijk ingrijpen, om redding, heil en heling, om een wonder, om transformatie.

f. Keerzijden

Een volgende ontwikkeling betreft de kritische geluiden over keerzijden van de actuele camino. Genoemd werd al het aspect van de massaliteit en 'over-pelgrimage'. Maar ook worden genoemd: de verregaande commercialisering, de aanslag op natuur en milieu, onveiligheid onderweg met name voor vrouwen, criminaliteit in brede zin. Een deel van het benoemen van de negatieve kanten van de camino kan geplaatst worden in de lange traditie van pelgrimagekritiek. Vanaf de laatantieke christelijke pelgrimages klinken deze geluiden over gevaar, onveiligheid, misstanden. Maar er is ook diffuse kritiek op het verloren raken van de 'authentieke sfeer' of van de 'caminomagie'. Het is belangrijk deze actuele vormen van pelgrimagekritiek ook kritisch te bezien. Vaak hangen ze wellicht samen met eerdergenoemde elementen van verandering zoals dat samenspel van *ownerships* en varianten van gestelde doelen.

g. Toename verslagen

Opmerkelijk is de enorme hausse aan pelgrimsverslagen die caminogangers inmiddels produceren. Natuurlijk is er een lange traditie van pelgrimsverslagen, maar de hoeveelheid die vanaf ca. 1990, maar vooral het laatste decennium, verschijnt is ongekend. Hoewel niet statistisch onderbouwd, kan worden vermoed dat Nederland hier een koploper is.

Het pelgrimsverslag in boekvorm heeft inmiddels een enorme vlucht genomen door de breed ter beschikking gekomen mogelijkheden om in eigen beheer tegen betrekkelijk weinig kosten een verslag als boek uit te brengen. Platforms maken uitgeven van boeken in eigen beheer zeer toegankelijk, van redigeren, opmaken, drukken, tot distributie en verkoop. De ware hausse aan verslagen, rijp en groen, in beperkte oplage voor familie en vrienden of in grotere oplage voor een verhoopt breder publiek, geeft aan dat vele pelgrims zó vol van hun tocht en de opgedane ervaringen zijn dat ze er zondermeer van uit gaan dat ze zó bijzonder zijn dat verslaglegging niet enkel voor hen zelf en hun naasten op zijn plaats is, maar ook om bredere verspreiding vraagt.

Die verslagen zijn een bevoorrechte bron voor onderzoek (daar klinkt immers 'de stem van de pelgrim') en geven het profiel letterlijk een gezicht. Het eerder geschetste beeld van de camino als een open ruimte en zoektocht naar ervaringen van contrast en transformatie wordt in de pelgrimsverslagen bevestigd en vaak treffend onder woorden gebracht. Ook spreekt er een grote behoefte aan 'zelfpresentatie' uit. Men wil zich manifesteren, gezien en gehoord worden.

Verslagen dragen op een niet te onderschatten wijze bij aan de populariteit, doorwerking en impact van de camino. Ze zijn bij uitstek een propagandamiddel. Meer dan al het propagandawerk van genootschappen

dragen verslagen bij aan de populariteit en groei van de camino, maar ook aan de beeldvorming ervan.

h. Impact van scripted journey

Direct samenhangend met die hausse aan verslagen is er het aspect dat de camino in veel opzichten een *scripted journey* is geworden. Voor de camino als reis ligt er door die verslagen en de vele informatie die er beschikbaar is en die ruim door aankomende pelgrim gelezen en geraadpleegd wordt, een scenario of script klaar. Vaak is er al tot in detail een beeld van de tocht zonder dat men een stap gezet heeft. Er is al een idee van de route, de haltes, maar ook van de ervaringen. Dat heeft voor de beleving verregaande gevolgen. Van een echt avontuur is zo geen sprake meer, er zijn geen verrassingen, en juist uitblijven van verwachte aspecten leidt tot teleurstellingen. Dat kan worden doorgetrokken tot de meest fundamentele aspecten van de camino: de transformatie, de ervaring van innerlijke verandering. Regelmatig stelt de pelgrim onderweg bij zichzelf onderweg de vraag of hij/zij al veranderd is, en als hij/zij dat niet zelf doet doet het thuisfront dat wel: "...en, ben je al veranderd?"

Ook kan worden verwezen naar wat gezegd werd over de trend om rituelen uit te leggen, toe te lichten en de 'caminocatechese' vanuit genootschappen.

i. Doorwerking en impact

Vele van de hierboven genoemde ontwikkelingen hebben ertoe geleid dat vanaf ca. 1990 het aantal pelgrims op de camino niet alleen sterk is gegroeid, maar ook dat de invloed die van de camino uitgaat groot is en ook ver buiten de eigenlijke kaders van de camino reikt. De camino heeft grote impact op andere pelgrimstochten en op bedevaartcultuur in algemene zin. Maar ook nog breder op de wandel- en loopcultuur. Er is sprake van een proces van 'caminoïsering'. Daaraan zit een formele kant (men kopieert graag de stempelpas, de refugio's, de routemarkering, de schelp natuurlijk e.d.) en een meer spirituele kant (men kopieert graag 'de spiritualiteit van de Weg'). Overal in Europa, en vooral weer in ons land, ontstaan nieuwe pelgrimspaden of worden wandelroutes omgedoopt tot 'pelgrimspad' of 'camino'/'camini'.

III. Balans en perspectief

In een derde luik maken we de balans op en kijken naar de toekomst. Dat gebeurt mede vanuit de in I en vooral II geschetste ontwikkelingen. Het gaat daarbij ook om het stellen van kritische vragen ten aanzien van het beleid van betrokken organisaties zoals het NGSJ. Zoals dit essay werd begonnen met 'een wijde blik' zo sluit het ook af met een kritisch perspectief door de actuele camino te situeren in de context van brede kritische analyse van de laatmoderne samenleving.

De open ruimte ingevuld

Allereerst is er het basale perspectief dat de actuele camino valt of staat met het zijn van een ruimte die open is. Treffend zijn de vele foto's van een pelgrim op rug gezien die een groots wijds open landschap instapt. Wat de genoemde veranderingen nu gemeen hebben is dat ze elk op eigen wijze, sommige meer dan andere, die open ruimte steeds meer invullen. De actuele camino is naast massaler en diverser vooral veel ingevulder.

Dat ingevuld raken door de veranderingen betreft in onze ogen de centrale structuurelementen van de camino. Barbara Haab schetst die in haar proefschrift (een van de weinige studies die focust op verandering bij de pelgrim én bij de route) aldus:

• Allereerst is er de betrekkelijk losse of open structuur van de camino. Anders dan bedevaarten naar Lourdes is er weinig ritueel echt voorgegeven. Eigenlijk zijn er alleen de weg en het doel, vaak de Camino Francés en Santiago de Compostela, maar ook die liggen niet per se vast, men kan ook

andere routes nemen en Finisterre als uiteindelijk doel kiezen.

• Met die open structuur is de sterk individuele oriëntatie van de camino mede bepaald. De camino is gericht op de pelgrim als individu en niet primair als deel van groep. Wel signaleert Haab dat na ca. 1993 de groepspelgrimage in opkomst is.

• De caminopelgrim ervaart onderweg al snel dat je ondanks die gerichtheid op het individu, pelgrim wordt in relatie met andere pelgrims. De verbondenheid, de ontmoetingen zijn hier fundamenteel.

• De pelgrimage is hierbij volledig *performance*-gericht, dat wil zeggen dat alles allereerst gericht is op het lopen (of fietsen), het afleggen van de weg. Via die handeling en alles wat daarbij komt kijken komen nieuwe, andere, verrassende ervaringen voort.

De in paragraaf II beschreven veranderingen (met name de massaliteit, diversiteit, infrastructuur, digitalisering, verslagen) bedreigen de open ruimte van de camino omdat ze bijdragen aan het genoemde invullen van de open rituele ruimte.

Ambivalentie van beleid

Vele van de genoemde veranderingen van en rond de camino resoneren in kringen van zowel pelgrims als nationale en internationale compostelagenootschappen en -gremia.

Wel valt op dat er vaak niet echt een goed beeld is van de veranderingen, een diagnose van de situatie en ook niet echt zicht op profiel van de moderne camino en de moderne pelgrim. De roep om het veiligstellen van de 'echte en authentieke camino' wordt vertaald naar allerlei '*markers'* waarmee 'echte' pelgrims en de 'authentieke' camino kunnen worden bepaald.

Ik gaf eerder bij het profiel van de huidige pelgrim al aan dat hierachter vaak ideeën schuilgaan over veronderstelde kernelementen van pelgrimeren.

Bij pelgrims onderweg kun je die *markers* horen via allerlei clichés: een echte pelgrim heeft geen sportschoenen, mannen laten hun baard staan, vrouwen hebben geen make up en gaan onderweg niet naar de kapper, honend wordt gesproken over pelgrims met rolkoffers en slippers, en wordt er neergekeken op bagage-vervoer en door lopers op fietsers.

Genootschappen proberen *markers* te vinden die ingezet kunnen worden in beleid. Denk aan aanpassing van de te lopen afstanden voor lopers en fietsers (in plaats van honderd kilometer voor lopers circuleert al langer een ophoging naar driehonderd), bijstellen van het controlesysteem daarvan, het nader 'waarderen' en 'toetsen' van de motivatie, wel of niet kunnen reserveren van *refugio's*, het overeind houden van het *donativo*-systeem en betere voorlichting (vgl. de genoemde 'camino-catechese').

Toch is deze sterk intern gerichte tegenbeweging erg ambivalent. Er zit iets tegenstrijdigs in dit antwoord op de massale toeloop van pelgrims door verenigingen die juist het bevorderen en faciliteren van de camino in hun doelstelling hebben staan ("Denk eens aan de camino…", "Wij helpen je op weg…"). Veel beleid is medeverantwoordelijk voor de (over)structurering en invulling van de genoemde open ruimte en als zodanig voor aantasting van 'authentiek en echt pelgrimeren' op de camino…

Uitstraling en doorwerking van de camino

Enkele malen werd in dit essay de enorme impact genoemd die de camino sedert de 'afslag' vanaf ca. 1990 heeft gekregen. Die is vermoedelijk historisch gezien ongekend en kent misschien als enige pendant de impact van Lourdes in katholieke infrastructuur in de periode tot ca. 1950 (grotten, beelden, lichtprocessies, processieparken). Ook vroeger had de camino in bepaalde periodes een grote uitstraling en doorwerking, maar dan vooral in concurrentie met andere routes en heilige plaatsen. Nu is er in Europa, maar ook erbuiten, sprake van 'filiaalroutes', overal ontstaan caminos in het

spoor van de camino of vormen bestaande pelgrimsroutes zich om tot ‘een camino’. Bedevaartsoorden afficheren zich nu als pelgrimsoorden.

Dat stelt de vraag of organisaties die zich op de camino richten mee moeten gaan in die uitstraling en doorwerking. Kunnen of moeten ook zij hun profiel verbreden en die nieuwe paden in hun ‘zorg’ meenemen? Of dienen zij zich juist tot de kern van de ‘originele’ camino te richten?

De camino bezien vanuit een kritische analyse van de late moderniteit

Bij wijze van afsluiting zoem ik nog sterk uit. Belangrijk voor een afgewogen balans en perspectief van de actuele en toekomstige camino zijn bredere kritische analyses van de actuele maatschappelijke en culturele dynamiek. Ik heb veel inspiratie opgedaan uit de kritische diagnosen van twee prominente Duitse sociologen: Hartmut Rosa en Andreas Reckwitz. Ik haal hier tot het werk van Andreas Reckwitz aan die het element van verlies als een fundamentele karaktertrek van de laatmoderne samenleving verkent en schetst als een paradoxale beweging: men wil verlies door veranderingen uitbannen, maar juist daardoor wordt het verlies weer bevorderd. Daarbij kwam bij mij direct de link met de camino in beeld. Dat speelt bij wat hij ‘neoascese’ of ook hedonistische ascese noemt, het vrijwillig afstand doen van comfort om zo grotere levenskwaliteit te bereiken. Maar de camino herkende ik vooral bij de passages over cultureel erfgoed dat een breed cluster omvat met elementen als historisch bewustzijn, musealisering en herdenkingscultuur. Bij de revitalisatie is bij de camino de cultuurhistorische toe-eigening dominant.

Voor Reckwitz is de erfgoedbeweging een prominente vorm van omgaan met verandering en verlies. Culturele zaken, in eerste instantie objecten zoals monumenten, worden vanaf de 19e eeuw beschermd tegen verandering door behoud of ook reconstructie. Later komt er naast materiële cultuur ook immaterieel erfgoed bij: landschappen, talen en dialecten, tradities, muziek. Dat gaat gepaard met een proces van grote institutionalisering van erfgoedzorg vanaf midden jaren zeventig. De Unesco werelderfgoedlijst vanaf 1972 heeft grote invloed. Dat proces dat wel als ‘vererfgoedisering’ wordt benoemd kent belangrijke economische en politieke prikkels. Denk aan het ook voor de camino herhaaldelijk genoemde toerisme en wat Reckwitz ‘nostalgie-economie’ noemt.

Voortdurend speelt hier de authenticiteitskwestie. Wat verdient bescherming? Hier is historiciteit een centraal kenmerk. Ook dat zien we terug bij de camino. Voortdurend wordt de link met een authentiek, doorgaans middeleeuws, verleden gezocht en aangetoond.

Maar misschien nog relevanter voor een kritische balans van de actuele camino is de visie op tijdsregimes die uit ‘vererfgoedisering’ spreekt. Kort gezegd gaat het vaak om een toekomstsceptische hunkering naar een verleden cultuur die niemand ooit beleefde. Een monument of rituele praktijk wordt los gemaakt van verleden, heden en toekomst, wordt gereduceerd tot iets statisch, los van elke dynamische context. Reckwitz is hier uiterst kritisch en spreekt van musea als ‘mortuaria van historische verbanden’.

Daarmee komt het al eerder bij rituele dynamiek genoemde musealiseringsproces in beeld. Het proces dat een object of rituele praktijk achtereenvolgens in fasen kan doorlopen: van ingebed in een dynamische context naar een fase van folklore, deels bevroren nu, er zijn nu naast deelnemers ook toeschouwers, naar de fase van het museum, theater en erfgoed, en tenslotte naar de fase van illustratie, decoratie en commercie.

Internationale en nationale lijsten van erfgoed (materieel en immaterieel) zijn haltes in dat proces. De Camino Francés kwam op de World Heritage lijst in 1993, de drie noordelijke routes volgden in 2015, andere zijn in behandeling. Ook is de camino inmiddels een geliefd decor voor thrillers en films. Ik bedoel maar…

Bronnen

W. VAN BEEK: *De rite is rond* (inaugurele rede Tilburg University 2007).

B. HAAB: *Weg und Wandlung. Zur Spiritualität heutiger Jakobs-Pilger und Pilgerinnen* (proefschrift, Zürich 1996).

B. HAAB: 'Pelgrimage: weg en beweging. Innerlijke transformatie van hedendaagse voetpelgrims naar Santiago en structurele veranderingen van de weg', in J. PIEPER, P. POST & R. VAN UDEN (red.): *Pelgrimage in beweging. Een christelijk ritueel in nieuwe contexten* (UTP-katern 22) (Baarn 1999) 13-37.

H. HOLTMAAT, P. POST & J. KOEDAM (red.): *De Camino de Santiago in 101 voorwerpen. Materiële sporen in heden en verleden* (Zutphen 2026).

P.J. MARGRY: 'Whiskey and pilgrimage: Clearing up commonalities', in *Tourism Recreation Research* 39,2 (2014) 243-247.

P. POST: 'De pelgrim en de Toerist. Verkenning van een topos', in *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 67,2 (2013) 135-149.

P. POST: 'De pas van de pelgrim. Over het tempo in het landelijk gebied', in P. POST (red.): *Pelgrimeren en het perspectief van de marge. Verslag van de Camino Academie studiedag op vrijdag 21 oktober te Utrecht* (Camino Cahier 7) Utrecht: Camino Academie 2023, 36-62 [65]. https://www.caminoacademie.nl/wp-content/uploads/Camino_Cahier_Studiedag-CA-Pelgrimarge-2023_6_Post.pdf (mede over Hartmut Rosa).

P. POST: *Rituelen. Theorie en praktijk in kort bestek* (herziene editie Tilburg/Bussum 2023) Open access: https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/83383715/Paul_Post_Rituelen_Theorie_en_praktijk_in_kort_bestek_2023.pdf vgl. no. 544

P. POST: *In het spoor van de Camino. Nieuwe pelgrimspaden in Nederland* (Gorredijk 2024).

P. POST: *De magie van de Camino* (Gorredijk 2026 [in druk]).

P. POST & S. VAN DER BEEK (red.): *Onderweg met een missie. Verkenning van de opkomende trend om te lopen, fietsen, pelgrimeren met een missie of een goed doel* (Camino Cahier 1, Utrecht: Camino Academie 2017). Vgl.: http://www.caminoacademie.nl/wp-content/uploads/2017/07/Camino-Cahier-1-Voorkant-en-inhoudsopgave.pdf ISBN 978-90-827083-0-1

A. RECKWITZ: *Verlies. Een kernprobleem van de moderniteit* (Amsterdam 2025) m.n. 357-361.

R. SOLNIT: *Wanderlust. Een filosofische geschiedenis van wandelen* (Amsterdam 2022 5e dr.).

O. TEMPELMAN: *De kunst van het missen. Waarom aardse paradijzen niet gelukkig maken* (Amsterdam 2025).

* Dit essay kwam tot stand na commentaar op eerdere versies door Herman Holtmaat en na bespreking in de Stuurgroep van de Camino Academie (mei 2026).

In deze versie worden ideeën en passages hernomen uit het boek P. POST: *De magie van de Camino* (Gorredijk: NoordBoek 2026) dat in juni 2026 zal verschijnen en dan met name uit het slothoofdstuk daarin over de toekomst van de camino.

Foto voorplat: José Antonio Gil Martínez, wikimedia commons.